

Ahozko euskal literatura: antologia bat

Juan Kruz Igerabide

SARRERA

Ezaugarri orokorrak

Ahozko literaturaren ezaugarri nagusia ahoz transmititzea da, belaunaldiz belaunaldi, eta, hala, tradizio bat sortzea. Izan ere, tradizio horretan, piezak sortuz doaz, eta bat-bateko emanaldietan «eguneratzen» dituzte esatariek. W.J. Ong-ek edo P. Zumthor-ek ahozkotasan-mailak bereizten dituzte: bada oinarritzko ahozkotasan «garbi» bat, inoiz idatzizko testuekin harremanik izan ez duena: historiaurreko gizarteen adierazmoldea da, eta munduan oraintsu arte egoera horretan egon diren gizarteak ez dira bat eta bi, hala Afrikako oihanetan, nola Asiako, Amerikako edo Ozeaniakoetan. Bada bigarren mailako ahozkotasan bat ere, testu idatzien alboan agertzen dena; horixe gertatu da hizkuntza idatzia asmatu zenetik gaur arte. Testu idatzien eta ahozkoen arteko harremana oso estua izan da historian zehar, eta ahozko tradizioak eragin handia izan du literatura idatzian.

Ahozko tradizioan, berpiztu egiten dira historian zehar jaso diren ahozko testuak, kantatu edo kontatu egiten dira, eta, errepikaren errepikaz, eraldaketa txikiak izaten dituzte, ipuin zahar bat kontatzen den bakoitzean bezala. Horregatik, bertsolaritza eta pastoralak ez dira erabat tradizionalak, ahozkoak eta tradizio baten segida izanik ere emanaldi bakoitzean testu berriak sortzen baitira, testu idatziek bezala jokatzen baitute ahozko tradizioa erabiltzerakoan: sormenaren zerbitzuan, eta ez aurretik jasotakoa errepikatzeke helburuz.

Ahozko tradizioan, denbora biribilean gaude, historiaren sugeak bere isatsari hozka egin balio bezala. Tradizioaren iturriak gizakiaren imajinarioan daude; imajinario horrek bere esperientziak etengabe berregituratzen eta biziberritzen ditu, atzeraelikadura amaigabea. Euskal ahozko tradizioa ez da salbuespen prozesu ho-

rretan: euskara bitartekari harturik eta egituraren muinean bertan txertaturik, ahozko tradizioak iturri asko bildu ditu historian zehar, hala nola iberiarra, zelta, latinoa, arabiarra, hizkuntza erromantzeak, eta abar —abar horretan sartzen da, adibidez, ingelesaren eragina, Ternura joandako arrantzaleen ekarriaz edo Ipar Ameriketara joandako artzainen lekukotzaren bidez islaturikoa—. Euskal tradizioak, bada, iturri asko ditu nahasian, dagoen lekuan egonda igarobide izan baita menderen mendetan —Donejakue bideak, esate baterako, Erdi Aroan eta hurrengoetan ere ekarri handia egin zuen euskal tradizioa—. Euskal ahozko tradizioak europar enbor sendoa du oinarrian, ikertzaile askok argi antzeman dutenez —besteak beste, Maria Goiri mintegiak modu zabalean erakutsi zituen europar eraginak euskal baladetan.

Hitz gutxitan laburbildu dugu euskal tradizioaren osaera, eta hitz gutxitan laburbilduko tradizio horren ikerketa ere. Garibai eta enparauak hasi, eta kanpoko ikertzaileak (Humboldt, Webster...) zein etxeakoak (Urkijo, Azkue, Barandiaran, Mitxelena, Lekuona osaba-ilotak...) gure tradizioaren azterketa «unibertsalak» egiten saiatu dira, eta bide bat zabaldu dute, garai bakoitzeko gorabeheretatik harago.

Jarrai dezagun, ordea, tradizioaz mintzatzen; bi ezaugarri seinala daitezke oso modu orokorrean: biltegia eta erabilera. Biltegirik gabeko tradizio bat —memoriarik gabekoa, aingurarik gabekoa— berehala eramango luke globalizazioaren haize-zirimolak; tradizioa eta biltegia, hein batean, sinonimoak dira. Haatik, hondamendi bera gertatuko litzaioke biltegi eder horretako ateak itxirik leuzkakeen tradizioari: liburutegi ederrak bai, baina esataririk ez. Biltegi horrek bi alde ditu, beraz: biltegi bibliografikoa eta oroimeneko biltegi bizia.

Biltegi bibliografikoari dagokionez, ahozko euskal tradizioa folkloristek bildua dute, hein handi batean, gehienbat XX. mendearen hasieran; tradizioaren azken arrastoak bildu nahirik, Etniker, Labayru eta beste zenbait instituzioren lanek bide beretik jarraitu dute.

Garibaik eta gainerako kronistek hasitako lan hark jarraipena izan du, F. Michelen, Azkueren, Donostiaren, Lekuonaren, Barandiaranen, Mitxelenaren eta abarren bidetik, eta lan horren barruan bildurik geratu da corpus aski aberatsa, mitoz, elezaharrez, ipuinez eta poesiaz osatua; poesiaren barruan, baladak, maite-kantak, sehaska-kantak, ipuinak, igarkizunak, jolas-poemak, eguberrietakoak eta beste hainbat generotakoak agertzen dira; genero horien sailkapen zabal eta zehatz bat egiteke dago oraindik, nahiz eta badiren oinarritzko sailkapen batzuk biltzaileek berek edo ondorengo ikertzaileek eginak; Juan Mari Lekuonarena da osatuenetako bat, nahiz eta aski orokorra izan hori ere.

Orain arte egin diren biltegiari buruzko ikerketa orokorretatik zenbait puntu atera ditzakegu: sustrai antzinakoak dituen tradizio baten aurrean gaudela —nahiz eta materialik gehienak europar enbor orokorrekoak izan— eta Erdi Aroan garatu zela bereziki. Edukiei dagokienez, ikusten da kristautze sakona jasan dutela material askok, batik bat haur tradizioan, ipuin askoren geruzetan nabariak baitira iruditeria katolikoaren aztarnak.

Donejakue bideak eta lurrez zein itsasoz egiten zen merkataritzak Europako eta penintsulako korronteak sartu zituzten Euskal Herrian. Baladen arloan, gai beraren aldaerak Europa osoan hedaturik agertzen dira maiz; adibidez, *Brodutzen ari nintzen* baladarenak. XVII eta XVIII mendeetako maite-kanta zuberotarrei dagokienez, berriaz, Okzitaniako amodio gortesauaren tradizioaren aztarnak nabariak dira; esate baterako, *Xori erresinula* kantan, neguan agertzen ez den txoria, udan etorri eta kanpoan janari (amodio) bila dabilena; kantu horretan nabaria da amodioak dakarren kateatzearen eta askatasunaren arteko tenka, amodioaren xederan harrapatu ala Orhiko bortuaren gainetik hegan egiteko tenka; lotze-askatze gai hori modu zabalean landu zuten Proventzako trobadoreek ere.

Gure arbasoen tradizioa hilik dago, etenik, ahal izan den guztia liburuetan bildurik; hala ere, oraindik bizirik diraute ahozko zenbait

generok Euskal Herrian, nahiz eta garai bateko erreferentziak galdurik dauden. Bertsolaritzaren arrakastak ahozko kultura-zantzen egarria erakusten du; Eguberrietako kantak, Urte Zaharreko koplak, Santa Agedako koplak, inauterietako ospakizun zenbait, San Juan gaueko tradizioa, zenbait herritan egiten diren antzerki herrikoiak, pastoralak, maskaradak... ahozko tradizio zabalagoaren zantzu bi-ziak dira. Komunikabideen eraginez eta gizartearen aldaketen eraginez, nolabaiteko ahozko tradizioaren modernizatzea gertatzen ari da —abiada handi samarrean gertatu ere—, eta oztopatu egiten du nolabait tradizio-izaera. Adibidez, bertsolaritzaren arrakasta handia bertsolaritza bera ikuskizun mediatiko bilakatzen ari da eta bertso-antzerkera eta *show*-ra igarotzen da sarritan. Gainera, arrakasta horrek itzali egin ditu beste generoak: badirudi ahozko tradizioak bertsoa besterik ez duela gaur egun, bertsolariaren eremu dela tradizio guztia. Horrez gainera, bertsolaritzak erretorika propioa landu du, ahozko erretorikatik gero eta aldenduagoa, gero eta eskolatuagoa, erretorika landutik gero eta hurbilago dagoena.

Iparraldeko pastoralak ere sakon aldatu dira. Dena den, genero hori ere ahozkotasanaren eta idatzizkoaren arteko mugan dabil; ahozkotasanaren arloko gorputz-adierazpen estilizatuak ageri dira, baina testuak aski literarioak dira, idazle batek landu baititu, eta idatziaren ikuspegitik ahozkotik baino gehiago. Bestalde, pastorek badute ideologia kristau herrikoia eta manikeo garbia bultzatzeko joera, erlijioak eta ideologiak manipulaturiko ahozko tradizioaren eredu garbia: moroak/kristauak, sinestunak/ilustratuak, eta abar. Gaur egun joera hori asko apaldu bada ere, oraindik hor dago.

Ahozko tradizio zaharra berpizteko ahaleginean, hiru zutabe nagusi ageri dira gaur egun:

Alde batetik, familia dago. Betiko joana da baserriko tradizioa —sutondoan gertatzen zen hura, artazuriketakoa eta beste langintza batzuen ingurukoa, sutondoa eta langintza haiek galtzearekin batera—, baina oraindik ere berreskura genitzake pieza asko eta

asko gure seme-alaben ohe-ertzean eserita edo otorduaren inguruan. Leku horietan oraindik berbizi daiteke tradizioa; tradizioak leku bat behar du gerta dadin —lehen sutondoan zen, orain ohe-ertza edo sukaldeko mahaia—; hots, igorlearen eta hartzailearen arteko harremana gerta dadin.

Beste gune bat ikastetxea da. Ikastetxeak etxea ordezkatzeko du alor askotan, eta gizartea beste zenbaitetan; ikastetxean garatzen da ia erabat jolas-literatura guztia (garai batean kalean gertatzen zena).

Eta hirugarren zutabea literatura da. Literaturaren sorburuan tradizioa dago, hala ahozkoa nola landua. Literaturak ahozkoa berpizten lagun dezake, edo, alderantziz, itotzen. Kontua ez da beti esan dena eta kontatu izan dena hitzez hitz errepikatzea; gizarte bakoitzak bere irakurketa egiten dio tradizioari: interpretazio berriak eranstean dizkio, eta eraldatu egiten du. Baina, hori eginez, indar berria ematen dio, eta bizirik iraunarazten dio; horrela, bizirik dagoen tradizio bihurtzen da, eta ez kristalpean gordetako fosil eder bat.

Tradizioa berpizteko ahalegin horretan, bada arazo larri bat mendebaldeko gizartean, euskal gizartean areagotua: tradizioa zaharkiturik iritsi zaigu, eta askotan erlijioak eta ideologia atzerakoiak maneiatuak; horrez gainera, hizkuntza bera hilzorian egona da, debekaturik, baserrian eta sakristian ezkutaturik, eta, kolpean, sakon modernizatu behar izan du, balio moral, erlijioso eta gizarte-koak erabat aldatuz doazen garai azkar batean.

Jakina, egoera zaharretik gaurko egoerara etorri zaizkigun pieza horiek askotan arazo handiak eragiten dizkigute munduaren ikuspegiari dagokionez. Hala ere, kontua ez da tradizioko piezen baliu ideologikoak aldatzea: komisario literarioaren lanak ez dakar ezer onik, eta ez du lortzen zegoen bizi pixka hura ere zapuztea baino. Gauden egoeran, modernizatzea ez da eskema ideologiko atzerakoiak kendu eta egoera politikoari eta gizarteko injustiziei buruzko ikuspegi berriak sartzea. Benetako aldaketa prozesuak, ahozko li-

teraturan, «senaren» bidez gertatzen direla esan daiteke; hots, inkontzientearen eta barne-askatasunaren bidez. Tradizioa erabiltzea da kontua, harekin jolas egitea, aldaera literarioak zein ahozkoak asmatzea; hor, idazleen eta esatarien senak —ikasleen beren senak— adierazpen berriak, biziak eta oihartzun-indar handikoak, aterako ditu. Esate baterako rap-a errezitatzen dutenek, ahozko iturriak erabiltzen dituztenean, ahozko generoen biziberritze-mota bat eragiten dute. Ipuin-kontaktarekin ere gauza bera gertatzen da, bai baitago ipuinak entzuteko egarria —eta ez soilik haurren giroan; gazte eta helduen giroan ere bai—. Tradizioa erabili egin behar da, sentsibilitate literarioz erabili ere, horrela materiala «berez» eralda dadin, herriaren senaren bidez.

Ahozko tradizioan denbora biribilean gaudela adierazi dugu hasieran. Jo dezagun atzeraka zirkulu horretan. Non daude ahozko literaturaren iturriak? C.M. Bowra ikertzaileak, hogeigarren mendean, artean harrizko aroan bizi ziren tribu batzuk aztertu zituen, hala Amerikako hego nuturreko Suaren Lurraldekoak nola Afrikako eta Australiako zenbait giza talde, eta material esanguratsua bildu zuen. Bestalde, aski zabaldua dago onomatopeiak eta hitz-bikoizketak —euskaraz *m* bat erabiliz egiten ditugunak; adibidez, hasi-masi, atxia-motxia...— aztertu dituzten ikertzaileen artean, oso-oso zaharrak direlako ustea; gutxienez, hizkuntza indoeuroparrak Europan sartu aurreko garaietara jotzen dute, eta batzuen hipotesiak Paleolitoino ere iristen dira. Ipuinen alorrean ere, istorioen hezurdura sinbolikoa oso zaharra omen da, nekazari-kulturak sortu ziren garaia omen garamatza: Sumeriara, Indiara, Egiptora, Testamendu Zaharrera... Bada sinbolismoari buruzko liburu interesgarri bat, Schneider antropologoarena¹, eta hark dio ezen guganaino Erdi Aroan zehar igaro den sinbolismoaren gorputza nekazari-kulturak sortu zirenean osatu zela, bai Mesopotamian, bai Egipton, bai Indian eta abar. Gi-

---

1 Schneider, M. (1998), *El origen musical de los animales-símbolos en la mitología y la escultura antiguas*, Madril, Siruela.

Aurkibidea

Sarrera	5
Antologia	29
Baladak	31
Beotibarko gudua	31
Alostorrea	31
Aldaztorrea	32
Aramaioko kanta	34
Martin Bañezen eresia	34
Errodrigo Zaratekoaren eresia	35
Salinasko kontearen kanta	36
Arrasateren erreketeta	37
Milia Lasturkoaren eresia	40
Berreteretxeren kanthoria	42
Maitte-baladak	45
Maitasun-olerki bat	45
Andre Emili andre gora	45
Brodatzen ari nintzen	46
Arrosa xuriaren azpian	48

Atarratze jauregian	49
Egun bereko alarguntsa	51
Frantzie gortekoa	52
Lantainako alaba	55
Peru gurea	58
Intxauspeko alaba dendaria	59
Ana Juanixe	60
Leixibatxua	65
Ura isuririk	67
Ene mutilik ttipiena	68
Jaun Zuriano	69
Neska soldadua	72
Anderia gorarik	75
Goizian goiz jeikirik	77
Kaila kantuz	78
Lili bat ikusi dut	79
Maitiak bilhoa holli	80
Xori erresiñula	82
Kopla, trikiti eta beste zenbait pieza	84
Hor goian-goian izarra	84
Astotxo bat baneuko	84
Arrabako landea	84

Dingili dango, Marine	85
Kalien nago kalien	85
Izarretan den ederrena	85
Begira-begira nago	85
Begire nago, begire	86
Betelure, Betelure	86
Altza eder ur airian	86
Zeru altuan illargi eder	86
Ekhia yeikitzen denean	87
Logiro naiz ta logale	87
Arin-arin eiten dau	87
Bart arratsian	87
Tiriki tauki-tauki	88
Katalin txiki-txiki	88
Negar ta negar	88
Sagarra lore-lore	89
Txantxirurin kamino	89
Txori errexinuletak	89
Txori papogorriak	90
Txoriñoak kaiolan	90
Barda amets egin dit	91
Danbore berri berria	91
Bentara noa	91

Hiru andrek, bi amandrek	92
Txuriak eta bel-beltxak	92
Xurian, xurian	93
Umore ederrian	94
Urrundik ikusten dut	94
Yaiki, yaiki, Maria	94
Zarpazar, eztarriya garbi	95
Zertako esango degu	95
Ai, mutil kopetilun	95
Aiko Juaniko Olabarriko	96
Aita nuen saltzaile	96
Aitak artajorrara	97
Altuan San Bernabe.....	97
Arta jorrara noa	97
Altzola goiti dago	98
Ana ta Joakin	98
O, Pello, Pello	99
Gezurak, lukainkak	100
Aldrebeskeriak	101
Damukortan etxetzea	102
Kañonazoak	103
Atzo goizean goiz yagi nintzan	104
Bazterretik bazterrera	104

BuhamEEK badakite	105
Bolon-bolon petrala	105
Hemezortzi serore	106
Gan nintzen baratzera	107
Agur bat	107
Beste agur bat	108
Despedidakoak	108
Penak	109
Atsotitzak	110
Igarkizunak	114
Ahozko tradizioko zenbait elezahar	116
Ama Lur	116
Mari jainkosa nagusia	116
Jaun Zuria	118
Jentilen kontu batzuk	119
Basajaun eta Basandereren sekretu batzuk	120
Laminak direla eta	125
Mairuaren leizea	129
Ehiztari atsekabetua	130
Arrabako usoa	131

Bi arrosa	131
Aztikeria	132
Tartaloren pasadizo batzuk	132
Sorginen gorabeherak	142
Herio eta ikazkina	146
Herensugearen triskantzak	147
Osineko basiliskoa	152
Gauekoak	154
Ondarroako Leokadi	154
Izugarrikeriak	155
Bibliografia baterako erreferentzia zenbait	157